

CUMHURİYET İDEOLOJİSİNİN ERKEN DÖNEM
TÜRK SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARINA ETKİLERİ

The Effects of Republican Ideology on Studies About
Early Period of Turkish Art of History

“Türk Sanatında Asya-Sanat Tarihi Araştırmalarında
İslam Öncesi”, Elif Kök, Kitabevi, Birinci Baskı,
İstanbul 2014, 325 sayfa.

Semra GÜLER*

Sanat tarihi çalışmaları Batı’da Rönesans ile birlikte başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde ise bu çalışmalara ilgi 20. yüzyıl başlarında görülürken, sanat tarihinin bir disiplin olarak ele alınması çok daha geç dönemlerde olmuştur. Sanat tarihi yazımı Türkiye’de Batı’ya nispetle hem geç başlamış hem de cumhuriyet ideolojisinin etkisi altında şekillenmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojik temellerine bakıldığında, dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik düşüncesinin, bu temellerin ana ögesi olduğu görülür. Dolayısıyla milliyetçilik akımı ilmi çalışmalara da etki etmiştir. Zamanın ‘*Türk Tarih Tezi*’ ve ‘*Güneş Dil Teorisi*’nin ümmet inancından milliyetçilik düşüncesine geçişin ürünleri olduğu dikkati çeker. Diğer taraftan dönemin ideolojisi kaçınılmaz olarak sanat tarihi araştırmalarına da doğrudan yansımış ve bunun neticesi olarak dikkatler Türklerin anayurdu kabul edilen Orta Asya’ya çevrilmiştir. Çalışmalarda Türklük vurgusu ön plana çıkarken, Müslüman kimlik arka plana itilmiştir. Mimar Sinan’ın yaptığı eserler üzerine kafa yormaktan ziyade, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu

---

* Öğrt. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları Bilim Dalı

tarafından kafatası ölçümlerinin yapıp, Türk olup olmadığını araştırmak, dönemin fikir dünyasının en açık örneğidir.

Osmanlı Devleti'nin Asyalı kökenlerini vurgulamaya dönük tarih anlayışının olmaması, Erken Devir Türk Sanatına olan ilgisizliği de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin kurulması ve ulusal tarih perspektifi oluşturma çabalarıyla birlikte Orta Asya ve Anadolu sanatlarına ilgi artmış; bu döneme ait sanat eserleri ve bulguları, tarihimizin çok eskilere dayandığını kanıtlayan deliller olarak ifade edilmiştir.

Elif Kök¹, *Türk Sanatında Asya - Sanat Tarihi Çalışmalarında İslâm Öncesi* isimli kitabında, cumhuriyetin erken dönem düşünce akımlarının sanat tarihi çalışmalarına nasıl etki ettiğini anlatmaktadır. Orta Asya'ya olan ilginin ne şekilde, hangi ülkelerde başladığı ve bu ülkelerdeki çalışmalar hakkında bilgiler verirken, devamında ise Türkiye'de Asya bulgularına dair araştırma ile yayınların cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan sürecini yazarlar ve konular bazında ele almaktadır.

Kitabın tanıtılmasındaki tercih sebebi; hem bu süreçte yaşanan ideolojik etkileri anlamadan hem de Türklerin Orta Asya'dan getirdiği geleneklerin, Müslüman olduktan sonra İslam sanatlarına yansımalarını bilmeden, Türk-İslam Sanatlarının da tam olarak anlayamayacağı düşüncesidir. İslam medeniyetinin önemli bir parçası olan sanatı, yıllardır Batılı sanat tarihçilerin yazdığı kitaplardan tekrar etmek birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Âlemi ve insanı algılama biçimleri, Müslümanlardan tamamen farklı olan Batılıların Türk-İslam sanatlarını yorumlama noktasında da hataya düştükleri ortadadır.

Kitap, Elif Kök'ün Marmara Üniversitesi'nde 2013 yılında tamamladığı doktora tezine dayanmaktadır. Tezin ismi '*Türk Sanatı Tarihinde Erken Devir Sorunsalı*' iken kitapta değiştirilmiştir. Ancak tezin orijinal ismi, içerik ve başlık uyumluluğu açısından daha uygun düşmektedir.

---

¹ Sanat Tarihi lisans eğitimini Ankara'da tamamlayan Elif Kök, doktorasını Marmara Üniversitesi'nde bitirmiştir. Halen aynı bölümde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. İngilizce ve Rusça bilen yazar, Türkiye'deki sanat tarihi yazını üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Yazarın önsözde de belirttiği üzere bu kitabın yazılmasındaki amaç, daha önce yapılan İslam öncesi Türk Sanatı çalışmalarını yorumlamak veya arkeolojik buluntular doğrultusunda yeni yorumlar getirmek değil; Türk sanatının erken dönemlerine ilişkin yapılan çalışmaları ortaya çıkarmaktır. Bu anlamda kitap bir histografi (tarih yazıcılığı) çalışmasıdır.

Fiziki özellikleri bakımından karton kapaklı, 3. hamur kâğıda basılmış kitap, 14x21 cm boyutlarındadır. Bordo kapakta, kitabın içeriğiyle uyumlu olarak Orta Asya'dan alınmış bir av sahnesi görülmektedir. Gayet sade olarak düzenlenmiş kitabın kapak tasarımı Onur Sönmez'e aittir.

Üç bölümden oluşan *Türk Sanatında Asya - Sanat Tarihi Araştırmalarında İslam Öncesi*, Sanat Tarihçisi Selçuk Mülayim'in sunuş yazısıyla başlar. Birinci bölüm, *Yaklaşımlar ve Tartışmalar* başlığı adı altında hazırlanmıştır. *Asya'ya İlgil* alt başlığını taşıyan bölümde, Çin ve Rus yazılı kaynaklarından başlayarak Türklerin kökeni ve tarih sahnesine ne zaman çıktıklarına dair bilgiler verilirken, Orta Asya ve Türkçülük çalışmalarının serencamı, ülkeler bazında ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre oryantalizmle birlikte pekişen Orta Asya ilgisi, 19. ve 20. yüzyılda Avrupa'yı saran milliyetçilik düşüncesiyle iyice artmıştır.

Ruslar Orta Asya üzerinde Batı oryantalizmine karşı daha avantajlı durumdadır. Zira Ruslar Orta Asya'yı coğrafi sınırları içine alarak bölgeye ve olaylara direkt nüfuz edebilme imkânı sağlamıştır. Ruslar gibi jeopolitik sebeplerden dolayı Polonya da Orta Çağ'dan beri Türklerle yakın ilişki halindedir. Bunun neticesi olarak Türkçülük çalışmalarının en erken başladığı ülkelerden birisi de Polonya'dır. Ayrıca, Polonya'nın sahip olduğu zengin Türk ve Osmanlı sanatı koleksiyonu, Polonyalı oryantalistlerin çalışma alanlarından biri olmuştur. 19. yüzyılda ulusal çıkarları gereği Japonya da Asya'ya ilgi göstermiş ve günümüzde akademik anlamda Asya araştırmalarını yürüten başlıca merkezlerden bir haline gelmiştir. Almanların Asya'ya olan ilgisi konuyu daha entelektüel boyuta taşımış ve modern Doğu araştırmalarının teorik alt yapısını Almanlar oluşturmuştur.

Kitapta Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı tarih literatüründe Türklüğe ilk vurgu yapan yazarlardan biri olarak tanıtılmaktadır. Ona göre, halifeliğin Osmanlı'ya

geçmesiyle İslam ülkeleri '*nura boğulmuştur*'.² Hâlbuki Ahmet Cevdet Paşa, hilafetin "Osmanlıya geçmesiyle" derken Türklüğe vurgu yapmamış, Osmanlılığı dikkat çekmiştir. Nitekim İsmail Hakkı İzmirli de, Türk ırkını Arap yarımadasına kadar taşıyıp, Hz. Peygamber'in soyuna karıştığını iddia etmiştir. Bu düşünceler, Türkçülüğün farklı tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet dönemi köken arayışı Orta Asya'da başlayıp, Anadolu'da devam etmiştir. Burada Anadolu'nun da İslam öncesi dönemi ön plandadır. Ankara'nın Hitit Güneşi ile sembolleştirilmesi bu durumun neticesidir.

Diğer alt başlık olan "*Kavramlar*" kısmında ise, Türk sanatının kapsamıyla ilgili kronolojik sorunlar ve coğrafi adlandırmalar açıklanmaktadır. Mesela, İslam öncesi Türk sanatının coğrafi sınırları konusunda görüş ayrılıkları bulunduğu ve dünya literatüründe Orta Asya, İç Asya, Avrasya gibi farklı tanımlar kullanıldığı belirtilmektedir. Kitabın birinci bölümü, sanat tarihi yazıcılığının Asya ilgisini doğuran ortamını anlamamız adına bir zemin hazırlamaktadır.

İkinci bölüm, *Türk Sanatının Erken Devri* başlığını taşır. Türkiye'de İslam öncesi Türk sanatı tarihi çalışmalarının ne zaman başladığı, nasıl gelişme gösterdiği ve bunların ders kitaplarına ne şekilde yansıdığına dair bilgileri içermektedir. Yazar, şehircilik ve mimari, şekiller, figürler, bitkisel, sembolik ve astral formlar, nesnelere gibi konular hakkında Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar bu alanda yapılmış çalışmaları, kronolojik olarak değerlendirmektedir. Celal Esad Arseven, Emel Esin, Doğan Kuban, Oktay Aslanapa, Nejat Diyarbakırlı, Mustafa Cezar, Semra Ögel, Bahaddin Ögel, Remzi Oğuz Arık, Gönül Öney, Yaşar Çoruhlu gibi sanat tarihçilerinin Orta Asya ile ilgili çalışmalarını konularına göre tek tek ele almıştır. Bu çalışmalarda hemfikir olunan veya fikir ayrılıklarına düşülen noktalar da dikkat çeker. Özellikle Doğan Kuban'ın diğerlerinden farklı düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Orta Asya çalışmalarını Batılı kaynaklar üzerinden değerlendiren sanat tarihçilerinin oryantalistlere karşı savunma ve üstünlük sağlama çabası, dönem ideolojisiyle örtüşmektedir.

---

² Elif Kök, *Türk Sanatında Asya-Sanat Tarihi Araştırmalarında İslam Öncesi*, Kitabevi, İstanbul 2014, s. 47.

Sanat tarihi kürsülerinin kurulması ve sanat tarihi metinlerinin yazılmaya başlandığı 1940 ve 1950’li yıllarda artık, çalışmalarda Orta Asya’nın yerini Türk-İslam geçmişi almaya başlamış ve Türk-İslam sanatları ilgi odağı haline gelmiştir. Türk tarihinin İslam öncesinin yüceltilip, Selçuklu ve Osmanlı’nın dışlanması anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır. Remzi Oğuz Arık, Türklerin kendi Orta Çağ’larından utandıklarını, hâlbuki bu dönem kültür ve sanatının gurur verici unsurlarla dolu olduğunu belirtmiştir.³

Üçüncü bölüm, *Tartışmaların Sonu* olarak isimlendirilmiştir. Kitabın sonuç bölümü olan bu kısımda genel değerlendirmeler yapılmıştır. Sanat tarihi biliminin ve sanat tarihi literatürünün olmadığı Cumhuriyetin erken dönemlerinde, konjonktüre uygun çalışmalar yapılmıştır. 1933 yılında Fuat Köprülü’nün girişimiyle Türkiyat mecmuasında Strzygowski’nin *‘Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi’* isimli makalesi yayınlanmış, makaledeki Türklerin Orta Asya’daki önemi vurgusu ilgi çekmektedir. Yazarın bu noktadaki yorumu dikkate değerdir. *‘Batı’nın karşısında üstünlük sağlayabilmek için acilen ve heyecanla desteklenen bu teorilerin hiçbirinin yerli mali olmaması ilginçtir ve belki bir zaaf olarak da değerlendirilebilir. Fakat Batı’ya karşı üstünlük sağlamak için bile Batı’nın referans alınıyor olması, Batı oryantalizminin üstünlüğüne ya da gelişkinliğine işaret edebileceği gibi, bir yandan da Cumhuriyet kadrosunun yüzünü Batı bilimine dönerek, Batılılaşarak Batı’ya üstünlük sağlama politikası ile uyum içindedir’.*⁴ Kitap bibliyografya ve okuyucuya önerilen kaynaklarla son bulur.

Kitabın kaynakları değerlendirildiğinde, konuyla alakalı hem yerli hem de İngilizce kaynakların oldukça iyi taranmış ve aktarılmış olduğu görülmektedir. Özellikle birinci bölümde İngilizce kaynakların sıkça kullanılması dikkat çeker. Diğer taraftan Rusça kaynaklara yer verilmemesinin eleştirisi yapılmalıdır. Ülkelerdeki Orta Asya çalışmalarının anlatıldığı birinci bölümde, Rusya’da yapılan çalışmaları anlatırken yazarın Rusça bilmesinden dolayı Rusça kaynaklara da başvurması beklenirdi.

---

³ Kök, *Türk Sanatında Asya-Sanat Tarihi Araştırmalarında İslam Öncesi*, s. 122.

⁴ Kök, a.g.e., s. 291.

Akıcı bir üsluba sahip olan kitapta, bölümlerin çok uzun tutulduğu görülmektedir. Özellikle sanat tarihçilerin görüşlerinin verildiği kısımlar alt başlıklara ayrılarak, daha anlaşılabilir hale getirebilirdi. Kitabın birinci bölümünde cumhuriyet döneminde sembol olarak kullanılan figür örnekleri verilmiş ve bu figürler resimlerle desteklenmiştir.

Kitap başta sanat tarihçileri olmak üzere, bir histografi çalışması olması hasebiyle düşünce tarihimizle ilgilenenlere de hitap etmektedir. Çünkü kitapta sadece Türkiye’de sanat tarihi çalışmalarının gelişimi değil, o dönemin fikir dünyası da ortaya konmaktadır.

Türkiye’de sanat tarihi yazıcılığına dair yapılan çalışmalar son yıllarda Selçuk Mülayim’in çabalarıyla başlamıştır. Kendisi de Mülayim’in talebelerinden olan Elif Kök, bu anlamda büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu açıdan kitabın, daha sonra yapılacak olan sanat tarihi araştırmalarına ışık tutacak nitelikte olduğu söylenebilir.